

fesor Fischer za platformu pre vzájomné pochopenie medzi indickým Východom a európskym Západom.

Hoci by sa o niektorých aspektoch názorov profesora Fischera dalo diskutovať, podstata jeho názoru je v súlade

s trendom súčasného chápania spoločenských procesov, dialektického chápania. Z tohto hľadiska si štúdie profesora Fischera zasluhujú pozornosť.

Michal Suchý

NÁROČNÁ UČEBNICE FILOSOFIE

Kniha, ktorou vydal doc. F. Čížek s kolektívom spolupracovníkú (Filosofie, metodologie, věda, vyd. Svoboda, Praha 1969), byla původně zpracována jako pokračování vysokoškolské učebnice filosofie pro nehumanitní obory. Nabízelo by se tedy hodnocení z hlediska didaktických kvalit, podle výběru základních témat, jejich zpracování jako učební pomůcky na základě respektování nejnovějších výsledků bádání a vzhledem k proporcionálnosti a vyváženosti celku. Ale mohl by se také hodnotit celkový přístup k marxistickému filosofickému systému, příp. k některým jeho otevřeným problémům, zdůraznění částí, zařazení nezvyklých partií a pojetí jednotlivých otázek.

Autoři přistupovali k úloze s pedagogickými i publicistickými zkušenostmi. Kniha vznikla přepracováním dvojího vydání skript. Mnohé pasáže prošly již dříve odbornými publikacemi. (Filosofický časopis uveřejnil Polívkovu stať o dialektice, Fajkusovu teorii forem pohybu, Volkové úvahu o struktuře i stať o pojmu účelnosti, Skybovu o informační teorii vývoje aj.). Knižními monografickými studii se na úkol připravili I. Kuchár knihou Problém pravděpodobnosti a determinismus (Academia 1967), Fajkus knihou Existence — realita — materie (Academia 1968) Skyba O věčnosti vesmíru (SNPL 1960), Čížek prací Filosofické otázky teorie druhů (Nakladatelství ČSAV, Praha 1963).

Učebnicová podoba práce s sebou nese určité nevýhody: požadavek úplnosti, zřetel ke koncepci spolupracovníkú, jednotnost výkladu. To vše jsou nároky, kterým lze jen velmi nesnadno vyhovět. Au-

toři zařadili do knihy i stručný přehled vývoje filosofie a také vybrané partie z antropologické problematiky (Člověk a dějiny a Problém svobody a lidského odcizení). Přitom převažuje v knize to zaměření marxistické filosofie, které vyhovuje sepětí výuky s odbornými předměty přírodovědeckých a technických oborů. Autoři si jsou dobře vědomi toho, že v marxismu tvoří obojí aspekty jednotu, kterou se snaží respektovat. Přesto se domnívají, že sledovaná linie marxismu je reprezentována hlavně Engelsem a Leninem.

Někteří naši autoři neprávem připouštějí dichotomické dělení marxismu na antropologii a scientismus, zřejmě pod vlivem západní i naší filosofické produkce šedesátých let.

Přitom samo pojednání J. Vinaře, které seznamuje čtenáře s myšlenkami o přírodní i společenské determinaci člověka, je podnětné. Člověk je pojat jako nevyčerpatelně aktivní lidská bytost. Hlubší interpretaci dostává také úloha lidu a jednotlivce jako subjektu i objektu dějin, i role historického času a jeho kontinuity, která je tu osvětlena nově proti dříve převládajícímu pojetí diskontinuity dějin. Mnohostranněji je také vyložena otázka svobody, jednak jako pochopené nutnosti, jednak jako subjektivní volby. Probírá se Marxovo revolučně praktické řešení problému odcizení jako produktu rozporů moderní kapitalistické společnosti. Kapitola o praxi rozebírá úlohu práce a její dělby a dále její společensky formující funkci.

K těmto partiím je volně přiřazena úvaha *Dialektika* od J. Polívký. Je pojata jako výklad genealogie poznání a vě-

deckého myšlení, jeho forem a metod jako reflexe světa a jeho struktury i jeho vývoje, i jeho zrod a překonávání konfliktů samotného poznávacího procesu. Třebaže autor tíhne k exaktnímu výkladu, vypomáhá si někde poetismy.

Druhá kapitola knihy je informativní a velmi stručný průvodce dějinami filosofie (V. Dragan). Podnětná je pouze interpretace eleatské kritiky demokritovského prázdna. Přehled sahá až do přítomnosti. Zvláště je vydělen výklad filosofie člověka, jak se utvářel v různých epochách.

V oddíle *Struktura a funkce filosofie* vysvětluje F. Čížek základy marxistické ontologie. Nejplněji se filosoficky projevila v pracích klasiků Dialektika přírody, Materialismus a empiriokriticismus. Marxistická filosofie, zvláště sovětská, rozvíjí dnes filosofickou problematiku v plné šíři. U nás docházelo již v průběhu překonávání dogmatismu a zvláště v šedesátých letech k nadsazování antropologické orientace a někteří filosofové propagovali mezi přírodovědci — zvláště před rokem 1968 — lhostejnost k marxistické teorii a metodologii. Vedlo to k snížení teoretické potence a dosahu vědy a k přizemnímu empirismu. Přírodovědci byli značně skeptičtí k nárokům filosofie vědy. Ve stejné době rostla rychlým tempem sovětská filosofická produkce a uplatňovala se hlavně ve spojení s exaktními formálně logickými, informačně teoretickými a kybernetickými postupy v logice, filosofii a metodologii vědy. Vědecko-technická revoluce tento trend vyvolává a vynucuje. Naši přírodovědci jsou zatím stále k nárokům marxistické filosofie vědy skeptičtí. Je v tom československá anomálie.

F. Čížek chápe filosofii jako obraz objektivní i subjektivní reality, jako sebepoznání života i vědy a zároveň jako výraz doby a její neoddelitelnou součást. „Filosofie analyzuje metodologickým, sémantickým, axiologickým i jiným rozbořením problémy, které v rámci speciálních věd nejsou často ani postaveny, tím méně řešeny. Vzniká např. problém jednotné vě-

decké metodologie a jednotné interpretace celé reality“ (s. 126). Podle Čížka není nepřekonatelný rozdíl mezi metodami vědy a vědecké filosofie, která je zároveň marxistickou ideologií (obě používají objevů, faktů, jejich interpretace, aplikace teorií, popularizace, hypotéz, verifikace, dedukce, indukce, důkazů). Podobně se vyjadřuje i Kopnin, který spatřuje mezi dialektickou a formální logikou vhodné doplňování se (Logičeskije osnovy nauki, Kyjev 1968, s. 80), tvrdí však, že filosofie může být dostatečně přesná i bez strohých důkazů.

Čížek definuje předmět filosofie jako shodný s vědami, studovaný pouze z hlediska zcela obecných zákonitostí. Zároveň uvádí, že její objekt studia přesahuje rámec věd, protože jejím předmětem je i věda, ale také filosofie sama (s. 128). Provádí kritickou analýzu vědeckých teorií, ale i syntézu nejobecnějších zákonitostí, která postihuje realitu jako celek. V tomto bodu se Čížek rozchází s některými stoupenci marxismu. Jde mu zřejmě o to, zachovat princip jednoty objektivní a subjektivní dialektiky. Vidí v tom také záruku správného světonázorového a ideologického fungování marxistické filosofie. Autoři učebnice nazývají tyto partie marxistickou filosofickou ontologií. Počítají k ní teorii reality, její materiálnost a formy existence hmoty: pohyb, prostor, čas, dále vývojové aj. zákonitosti, strukturu, uspořádanost a fungování procesů. Poněkud odlišně představuje tyto otázky Kopnin, který se ohrazuje, aby byla dialektika považována za „modernizovanou ontologii, vědu o nejobecnějších souvislostech, vlastnostech věcí, o světě jako celku, t. j. za naturfilosofii, která se už přežila...“ Marxistická filosofie si však zachovala „svůj význam jako vědecký světonázor, vystupující jako všeobecná metoda vědeckého poznání, jako materialistická dialektika, která vypracovává kategorie myšlení a činnosti na základě poznání objektivních zákonitostí (P. V. Kopnin, *Leninův přístup k rozpracování dialektického materialismu*, sb. Lenin a filozofia, Bratisla-

va" 1970, s. 30). Považují Čížkovo širší pojetí světového názoru za opodstatněnější, Kopnin je redukuje na gnoseologii a metodologii. Také u Čížka nikoli vědy samy, ale filosofie vypracovává teorii a metodologii indukce, dedukce, analogie, modelování, experimentu, analýzy a syntézy, axiomatizace, explanace a predikce, determinismu, zákonitostí, struktury teorií, abstrakce a zabývá se jazykem vědy. I. Kuchár o filosofii vědy vypovídá, že buduje jak ontologii, tak teorii vědeckého jazyka, není však filosofickým směrem, ale součástí marxistické filosofie. V posledním ohledu se zcela shoduje se sovětskými filosofy, ve věci tzv. ontologie pouze s některými, neboť i tam je otázka předmětem diskuse. Domnívám se, že odpůrci řešení, že úkolem marxistické filosofie je i vypracovávání nejobecnějšího pojetí reality na základě nejobecnějších ověřených vědeckých teorií odmítají, aby filosofie plnila některé světónázorové funkce. Odkazují na studium speciálních věd, které však nemohou nikdy přesáhnout určitý horizont zobecnění. Zároveň žádný jedinec dnes nemůže obsáhnout plně ani jedinou disciplínu.

Kuchár řadí marxistickou filosofii vědy, v opozici k pozitivismu, mezi antiformalistické systémy (spolu s deskriptivismem a historismem, který se uplatňuje i v marxistické filosofii vědy). Více než formulace a systém vědeckého jazyka ji zajímá dialektika procesu poznání, diachronie a sémantika. Poznávám, že to není jediný proud v marxistické filosofii a metodologii vědy. Sovětská filosofická logika konstruuje hraniční formalizované teorie vědeckého jazyka, jež se snaží být do jistého stupně i obsahovou logikou (A. A. Z i n o v ě v, *Osnovy logičeskoj teorii naučnych znanij*, Moskva 1967), jsou tedy budované pro zcela určité interpretace či fyzikální modely. Třetí kapitola knihy je věnována problematice realismu a materialismu (B. F a j k u s, J. V i n a ř). Jednotlivé části výkladu jsou jako v celé knize uváděny historickým přehledem vývoje dané otázky. Rozebírají skeptické,

idealistické, monistické a pluralistické postoje k realitě, jejich obrozování a ústupy. Fajkus ukazuje, že každý fenomenalismus potřebuje vždycky nekonečný regres, a proto je pojetí reality jako pouhého data vědomí a zkušenosti nezdůvodnitelné a neudržitelné. Výpovědi o realitě nelze „redukovat jen na výpovědi o smyslové zkušenosti“ (s. 157). Autor rozlišuje existenční a subsistenční (kynický a platonský) a smíšený (středověký) realismus. V teorii poznání uvádí prezentativní (nezprostředkovaný, naivní) a reprezentativní realismus (např. Lockeova teorie odrazu). Kritérium praxe uznává každý realismus.

Dále předkládá Fajkus koncepci tzv. marxistické ontologie. Rozebírá Leninovu, tzv. gnoseologickou (považují ji současně za ontologickou) definici hmoty a nesprávně odmítá možnost studovat filosofickou metodou její strukturu. Domnívám se, že Leninova definice hmoty jako objektivní reality implikuje i ucelenou teorii veškeré skutečnosti. Bez ní by marxistická filosofie ztratila styčné plochy s vědami. Pojednání o materiální jednotě světa považují i v učebnici za značně antikvované. Nové však je Fajkusovo pojetí forem pohybu hmoty (zveřejněné již před několika lety). Koriguje Engelsovu teorii vývojových forem pohybu: „Vztah mechanického pohybu k vývojovým formám pohybu není vztahem nižšího k vyššímu, nýbrž je to vztah abstraktně vydělené stránky pohybu k jeho konkrétní vývojové formě (s. 176). Neuznává vzestupnou linii: mechanický, fyzikální, chemický, biologický, společenský pohyb (kterou traduje a ilustruje i B. M. Kedrov), ale považuje některé za simultánní. Předkládá dělení: anorganický, biologický, společenský pohyb.

V teorii prostoru a času se přidružuje filosofické explikace relativistické fyziky jako dialektické a materialistické teorie. (Je to obvyklé i v sovětské filosofii, kde se však v monografiích využívá širší diapazon fyzikálních teorií pro filosofické modely.) Kontrakce a dilatace prostorových a časových intervalů by měly být před-

staveny určitěji jako reálné fakty, nezávislé na operacích měření, jak je vysvětlili již před lety akademici V. Fok a L. Infeld, jinak se ocitáme ve fikcionalismu Oskara Krauseho, pro něhož jsou to jen skutečností „Als-Ob“.

V kapitole o determinismu odmítá J. K u c h á r novopozitivistické řešení determinismu jako pouhé záležitosti a konvence určité metody vědecké práce i pojetí pravděpodobnostních zákonů jako vědecky méněhodnotných. Zákony jsou invarianty. K jejich výměně dochází jen „za předpokladu, že existují zákony změn těchto zákonů“ (s. 222). Dále zkoumá různá pojetí náhody. Hájí Engelsův názor, že náhoda je objektivní kategorie. Také pravděpodobnost nepokládá za subjektivní výraz míry očekávání určitého jevu.

Teorii kauzality předkládá Kuchár v rozvinuté podobě jaké nabyla v marxistické filosofii posledních let. Učiním k ní jen jednu poznámku: není jasné, proč autor připoustí, aby předávání síly bylo interpretováno jako příčinný vztah, ale předávání a přeměna energie a jí odpovídající změna hmotnosti nikoliv. Engels připomíná, že energie je míra pro množství přeměňujícího se pohybu. Dnes soudíme, že ho vyjadřuje spíše množství práce nebo tepla. Pak ale je příčinou procesu v určitých podmínkách právě tento pohyb. Technikové mluví však často o energii jako schopnosti konat práci, čili o zvláštní vlastnosti uspořádané soustavy. V tom případě by šlo zase jen o silové působení. Termodynamika přesněji označuje energii za stavovou veličinu, na rozdíl od mechanické práce a tepla, které považuje za způsob předávání energie přes hranici soustavy. S výměnou energie mění soustava také uspořádanost a s její degradací zvyšuje entropii. Mám zato, že není zábrany považovat ji za příčinu určitých procesů.

M. V o l k o v á uvažuje o struktuře a strukturálním determinismu objektů, procesů, metod i teorií. Moderní strukturalismus a funkcionalismus pronikal z chemie (B u t l e r o v) a z geologie i do jiných

věd. Struktura je prostorová a časová uspořádanost prvků nějakého systému nebo procesu a jejich vzájemné vztahy. (K autorčině úvaze o rozdílu struktury molekuly a krystalu dodávám, že někdy neexistuje, protože krystal sám je zároveň molekulou např. u kovů.)

V 5. kapitole rozebírá M. S k y b a vlastnosti a zákony vývoje. Rozeznává časové, metrické a topologické vztahy a směr času, reversibilitu a ireversibilitu času a cyklický návrat. Ve vývoji definuje progresivní a regresivní větve. Proti kritikům, kteří spatřují ve vývoji jen způsob hodnocení dění, normativní, kritéria apod., hájí objektivnost vývoje. Vývoj charakterisuje v podstatě dialektickými rozpory, přeměnami i vynořováním dřívějších struktur, negací negace (269), systémností a hierarchií (s. 274). Vyšší organizovanost je zároveň labilnější. Organizaci soustavy popisuje pomocí informace (negativní entropie) jako pravděpodobnost daného uspořádání.

Další částí knihy jsou věnovány teorii poznání a metodologii. Na odstavcích z gnoseologie je zvláště třeba upozornit na Fajkusovy konfrontace předpokladu a konsekvencí empirismu a racionalismu a jejich zprostředkovacího členu, konvencionalismu, který popírá v různém stupni informativnost poznání a poznatků. V naší literatuře se tak poprvé rezebírají různé jeho formy oproti dřívějšímu paušálnímu hodnocení; představuje zmírňování dogmatického apriorismu racionalistů stejně jako agnosticizmu radikálních empiriků (s. 300). Konvencionalismus tvoří součást každé vědecky budované teorie poznání. V nástrojích poznání je velmi mnoho konvenčních prostředků: přirozený jazyk, vědecká terminologie, teoretické a metodologické postupy, kterým se musí odborník naučit, i kritický přístup k vlastním a cizím výsledkům. O teorii odrazu pojednává autor nezjednodušeně, představuje různé její úrovně, s důrazem na teoretické zobrazování reality. Jde v ní tedy o ontologickou interpretaci poznání (s. 304).

Pro učebnici neobvykle náročná je po-

jednání o smyslovém poznání (J. Janoušek). Seriozně odmítá Helmholtzovu mechanistickokauzální doktrínu o znakové povaze počítku. Psychologie normálních smyslových orgánů nepracuje s počítky jako s elementy vnímání. Vjemy a pojmy považoval sám Helmholtz za odrazy svého druhu. Autor se konformuje s Piagetovým strukturalismem, založeným na zachování některých abstraktních morfismů poznávané skutečnosti v poznatku. Russelovu noetiku nepřijímá pro jeho argumentaci kauzální nedostatečnosti vztahu mezi vjemem a realitou, vítá však jeho úvahy o struktur- ní shodě mezi nimi.

Ve výkladu pojmového poznání a jeho základních operací se rozlišuje utváření pojmů dětskou mentalitou, jejich recepcie v pedagogickém procesu a jejich vědecká tvorba. Velmi potřebný je rozbor různých druhů generalizace (jako a) přechod od konstant k proměnným, b) dodávání dalších pravidel, zákonů, operací a pod., c) analýza některých významů, d) přenesení zákonitostí na jinou oblast), která bývala v naší literatuře redukována pouze na induktivní zobecnování. Nesporné novum v učebnici je také kapitola o sémantice (M. Volková). Podává instruktivní přehled problematiky. Její přijetí v marxistické filosofii si vynutila věda i praxe.

Ve výkladu teorie pravdy se doplňuje dialektika (relativní, absolutní a objektivní pravda) s moderní logikou (M. Skyba). Pravda se představuje jako sémantická hod-

nota výrobku nebo teorie vůči realitě. Vedle otázek dialektické povahy se objasňuje i konsistentní a sémantické pojetí pravdy (pravdivá je v určité teorii věta, která s ní netvoří spor, resp. se zakazuje tvrzení, které vypovídá samo o sobě).

Další partie rozsáhlé knihy (stran) 480 objasňují pojem vědecké teorie, jejího jazyka, analytických a syntetických vět, vědeckého zákona a hypotézy. Předposlední a poslední oddíl se zabývá metodologií pozorování, měření a experimentování, induktivních a deduktivních postupů, modelování a analogie, explanace a predikace. Jejich podání je spolehlivé a doporučujeme je jako první příručku tohoto druhu v naší literatuře.

Dodejme ještě, že v tzv. ontologické interpretaci dialektiky by bylo vhodné sjednotit výklad zákona rozporu jako charakteristiky nejpodstatnějších vlastností vývoje všech systémů, jeho nerovnoměrnosti, dynamičnosti vnitřních vztahů i poměru k okolí, jako otevřenost vůči transformacím a zákonitou proměnlivost veškeré reality. Podobně by se mělo ustálit pojetí zákona negace negace jako popisu návaznosti, spojitosti a nespojitosti, neopakovatelnosti a pouze částečné vratnosti vývojových procesů. Dialektika se potom ukazuje zároveň jako fenomenologická i kauzálně deterministická teorie. To by pomáhalo také čelit jejím vulgarizujícím aplikacím.

Jindřich Pinkava

Oprava

Na str. 235 3. čísla *Filozofie*

27. riadok („redukováť na analýzu výrokov a realite“) treba nahraditi riadkom: *kauzálného určenia vedy a likvidovanie vedy vôbec.*

37. riadok („redukováť na analýzu o realite“) treba nahraditi riadkom: *redukováť na analýzu výrokov o realite.*